

УДК392.8:821.161.2-84(477.43-22Кадиївці)
DOI: 10.32626/2309-7086.2023-20.297-302

Валерій Щегельський

ORCID 0000-0001-7188-2862,

*кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри
історії української літератури і компаративістики,
Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка*

ІСТОРИКО-МОТИВНА ПРОБЛЕМА СИСТЕМАТИЗУВАННЯ Й ТЕМАТИЧНОГО ГРУПУВАННЯ ТОПОНІМІЧНОЇ ПРОЗИ СЕЛА КАДИЇВЦІ (КАМ'ЯНЕЧЧИНА) У ТЕОРЕТИЧНОМУ ВИСВІТЛЕНІ ОГІЄНКОВОГО УНІВЕРСИТЕТУ

На сьогодні особливої ваги набуває вивчення друкованих, рукописних та усно-словесних джерел, які висвітлюють мотивні питання появи та побутування топонімичної прози, її розвиток на різних етапах еволюції українського соціуму. Автор статті робить акцент на проблемі локально-зонального дослідження топонімікону населеного пункту Кадиївці Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.

Ключові слова: етнорегіон Поділля, кононім Кадиївці, ойконім, годонім, топонімична проза, легенди, перекази.

Постановка проблеми. Дослідження топонімичної прози активно проводиться у всіх країнах світу. Створюються численні фундаментальні й популярні збірки, видаються наукові праці, робляться спроби міжнародних класифікацій із обґрунтуванням мотивної бази її творення.

Фольклористи, а також ономасти України на сучасному етапі наукових досліджень значну увагу приділяють вивченню регіональних, зонально-локальних особливостей текстів легенд і переказів, що дає можливість глибше осмислити уснословесну спадщину та з'ясувати роль народної топонімичної прози в житті подолян. Нагального вивчення вимагають локальні найменування насамперед тому, що впродовж ХХ ст. цей розряд онімів зазнав і далі продовжує зазнавати суттєвих утрат. Як стверджує М. Чернопиский, «умови тяжкої іноземної окупації, цілеспрямованого національно-культурного етноциду не дали змоги українським ученим у ХХ столітті належно розгорнути розпочаті студії у цій ділянці, і фольклористи повинні тепер надолужувати втрачене» [8, с.11].

В українській фольклористиці є небагато праць, присвячених дослідженню національного топонімікону в його локальних проявах. Топоніми/мікро-топоніми Кам'янеччини лише частково були об'єктом комплексного аналізу, тому запропоноване дослідження буде важливим доповненням у сучасну українську регіональну фольклористику.

Актуальність дослідження зумовлена тим, що існує потреба в уточненні, доповненні відомих визначень, систематизації автентичної народної прози, яка знаходить свої прояви в топонімичних легендах і переказах краю. Звернення до проблеми регіонального, зонально-локального аспекту дослідження топонімичної прози Кам'янеччини не випадкове, адже досі ми не маємо їх комплексного дослідження.

Мета дослідження – системний аналіз топонімичної неказкової прози як жанру словесної народної творчості Кам'янеччини, виявлення самобутніх

ідейно-тематичних особливостей і визначення їх ролі в розвитку подільського фольклору.

Об'єктом дослідження є зонально-локальна топонімія подільського краю, зокрема: записи народної топонімічної прози населеного пункту Кадиївці (Кам'янецьчина), які зберігаються у рукописних фондах навчально-наукової лабораторії етнології К-ІНУ імені Івана Огієнка; народні легенди та перекази в записах і публікаціях XIX-XXI ст.

Предметом дослідження обрано регіонально-локальну своєрідність народної оповідальної топонімічної прози Поділля в контексті національної традиції, виявлення характерних мотивів, образів.

Теоретико-методологічною базою роботи є наукові здобутки учених-фольклористів, етнографів, ономастів, зокрема: М. Максимовича, П. Куліша, М. Костомарова, О. Потебні, М. Сумцова, М. Драгоманова, І. Франка, В. Гнатюка, М. Грушевського, С. Савченка, Р. Волкова, О. Дея, І. Березовського, Р. Кирчіва, В. Качкана, С. Мишанича, О. Таланчук, Л. Дунасвської, В. Давидюка, Т. Колотила, В. Сокола, М. Дмитренка, Я. Гарасима, С. Вербича, М. Торчинського та ін.

Вагомим доробком у вивченні української топоніміки є наукова спадщина І. Огієнка. У науково-популярному часописі «Рідна мова», який він редагував, проживаючи у Польщі, «крім статей та наукових розвідок, І. Огієнко вміщує популярні матеріали, відповідає читачам, торкається відомостей з топоніміки, етимології, синоніміки тощо» [2, с.185].

У нашому науковому дослідженні розглянуто топонімічну прозу, а саме легенди та перекази в контексті оповідальної творчості мешканців населеного пункту Кадиївці Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл., які проливають світло на походження топонімів / мікротопонімів краю [1, 3, 5, 6].

Виклад основного матеріалу. Уперше комонім Кадиївці згадано в 1410 р., коли король Владислав Ягайло подарував Фредрові з Плешевичів (Плешовець / Плешковець), який хоробро бився із хрестоносцями, на вічне і потомственне володіння села Кадиївці, Фридрівці та Суржу з усіма угіддями. За це пожалування Фредро на випадок війни мав виступати в похід з одним копейщиком і двома пращниками. Починаючи з 1512 р., Кадиївці належали кільком володарям, а в 1559 р. село перейшло під владу до шляхтича Строчицького. У XVII ст. Кадиївці належали магнатам Конечпольським, які продали село Северину Ржевському, потім – Подільському архієрейському дому.

Історичні джерела свідчать, що польсько-шляхетська політика була спрямована на окультизацію населення Правобережжя. Гетьман Петро Дорошенко прагнув стати гетьманом усієї України. Щоб досягти своєї мети, він не спинився перед тим, щоб віддати Україну одвічним ворогам – Туреччині та Кримському ханству. Почалися посилені переговори між Туреччиною і Дорошенком. Улітку 1672 р. турецький султан Магомет IV за підтримки Дорошенка розгромив польське військо на Поділлі та захопив кам'янецьку фортецю. Наляканий турецькою навалою, польський уряд 1672 р. уклав у Бучачі ганебний договір з Туреччиною. За цим договором територія Західного Поділля переходила до Туреччини у складі Кам'янецького ейялету (1672-1699 рр.). За зраду Дорошенка і його прибічників дорогою ціною розплачувалося населення Правобережжя: турки і татари грабували міста і села, забирали худобу, брали людей у полон і продавали в рабство.

Зайнявши Кам'янець-Подільський, турки поширили свою владу і на навколишні села. Турецькі кадії (судді) жили в літній час на хуторі Кадиївці (за

припущенням деяких дослідників, походження назви с. Кадіївці трактують від слова «кади» – судді).

У 1699 р. Поділля знову відійшло до панської Польщі.

У різні часи побутували варіантні назви сучасного населеного пункту Кадіївці Кам'янець-Подільського району Хмельницької області, а саме: *Sadyowcze* (1493), *Sadyowce* (1504), *Кадеєвци* (1530), *Kudioowcze* (1620), *w Kadyjowcach* (1765), *Kadyiowce* (1775), *Kadijowce* (1784), *Кадиевцы* (1805), *Кадеєвка* (1855), *Кадіївці* (1926), *Кадіївці* (1938). За І. Гарнагою, село назване ім'ям першопоселенця [7, с.218]; за народним тлумаченням – від пана Кадия.

Існує ще одна версія, що «раніше село називали Цибуляни – мешканці садили багато цибулі і сушили її на поді. Коли починали палити, то цибуля кадила дуже сильно і стояв над усім селом цибуляний запах» [11]. Зазначимо, що і до сьогодні вирощування цибулі залишається пріоритетним заняттям у рослинництві мешканців села.

Річка Жванчик і два струмки ділять село на п'ять частин: Кадіївці, Бураківка, Лабок, Балки і Круголець. Круголець було колись окремим селом, яке в XVI ст. спустошили волохи. Більше воно не відродилося, залишивши на згадку про себе тільки назву. «Де сьогодні Круголець, там був маленький лісок, який займав круглу площу. Лісок вирубали, а місце так і називається «Круголець». Інше потрактування назви – частина біля села, яка засаджена рівним лісом. Його заготовляли на кругляк» [9].

Побутує ще одна версія, що «ця частина села була розташована навколо пагорба. Люди будували свої хати для того, щоб бачити вбійця сусіда. Тому хати і були розкидані по колу, навколо пагорба» [10].

Своєрідною природною межею між Кадіївцями і Бураківкою слугувала річка Жванчик. «Назва Бураківка походить від слова «бурак», бо на берегах річки (схилах) мешканці сіяли бураки, які з року в рік давали великі врожаї. Земля у цій частині села була родючою. Але не дуже пухкою. Це добре для бураків. Крім цього, тут садили ще бураки на підсадкі (насиння)» [9].

Ще один район називають Бавкі. Агроонім походить від слова «бава». «Колись тут була широка частина річки Суржа. З часом вона обміліла, а згодом і зовсім висохла. Тут була широка левада з гарною пашою для худоби. Малі пастухи з ранньої весни до перших приморозків пасли тут худобу. Обов'язково було кілька ватаг: хлопчача і дівчача, які постійно ворогували. Бавилися у «свищика», крем'яшки, «хатки». Хлопці каталися на вітах кількох верб. А дівчата бавилися луговими квітами. Наймолодші з ватаг завжди були «на побігеньках». Їх примушували завертати худобу, бігати по воду до джерела» [9].

Біля Кругольця є ще один лісок (тепер частина села) – Балки. Мікротопонім Балки розташований на місці, де росли розкішні ліси. Звідти дозволяли брати дерево лише на балки, які використовувалися у будівництві. З того лісу брали на балки і стеління, коли вкладали стелю з мачульців. Лісовий сторож тоді називався «балковим» [10].

Між Кругольцем і Балкою було кілька хат із невеликими клаптиками городів. Якщо дивитися з урвища над Жванцем, то ця частина дуже схожа на лабу (ногу) хижого звіра, тому цю частину називали Лабок. Лабок розташований на горбі, який має форму ноги, а величезну ногу людини називають «лабою» [9]. Існує ще одна версія цієї назви: «У селі жила маленька дівчинка. Ніби така, як усі. Але дещо дивне помічали люди у її погляді. Могла вона і дощ напустити чи засуху, а то й залишити сім'ю без молока від корови-годувальниці. Але найбільше здивувалися люди, як помітили щось дивне. Посередині села був ставок. Усі сільські

діти цілими літніми днями бовталися у тій воді. Лише дівчинка неохоче відгукувалася на цю розвагу. Одного спекотного дня полізла вона у воду також. Під час дитячих пустощів сорочечка задерлася і діти побачили невеликий хвостик у дівчинки. З криком повилазили вони з води. Той лемент привернув увагу дорослих жінок, які прали на ставку. Вони побігли наздогнати дівчинку зі словами:

Відьма! Відьма!

Дівчинка забігла на трясовину і зникла, лишивши слід від босих ніг, який явно був більшим за розмір звичайної дитячої ноги. З тих пір люди намагалися оминати те місце, а ще село почало супроводжувати біди: то мор на тварин найде, то сохне усе на пни. Ніби юна відьма карає їх за щось» [10].

Ще одна локація (вулиця) має назву Шпаки. Годнім походить від особливості територіального заселення – «на цій вулиці хати стояли так тісно одна біля одної, як шпаки сидять на дроті. Якщо сусіди сварилися, то це чули всі» [11].

Загадковістю та магічністю наділене урочище «Відій» – «жив дід Відій, чарівник, травознай. Він рідко виходив до людей, жив відлюдьком. Міг навіть передбачити майбутнє» [10].

Щодо мікротопоніму Іваня, як зазначають респонденти, то це «нове село» – частина с. Кадіївці, де першим розпочав будівництво свого господарства чоловік на ім'я Іван (сорокові роки ХХ ст.) [9].

Свідченням прадавності заселення цих земель є археологічні наукові дослідження. Територія села була обжита ще в епоху мезоліту. Особливу увагу вчених привернуло поселення розвинутої трипільської культури, яке відкрив в урочищі Балка в 1925 р. Михайло Рудинський. На схилах були знайдені рештки наземних глинобитних жител, багато розписної кераміки з багатокольоровим орнаментом, кам'яні зернотерки, крем'яні вироби і сокири, наконечники стріл, кістяні вироби, керамічний посуд з поліхромним розписом і антропоморфні статуетки. У Бураківці знайдено поселення пізньотрипільської, черняхівської культур, житло давньоруських часів. В урочищі Відій на східному схилі струмка – черняхівське поселення, де зібрано уламки посуду і дві римські монети. На полях за Кадіївцями, біля дороги на Кам'янець, знаходяться великі земляні кургани, які в народі називають «батареями».

У топонімічній прозі досліджуваного нами населеного пункту географічні об'єкти, як і легенди та перекази, пов'язані з ними, виділяються за принципами або природних ознак, або суспільної значимості у житті та діяльності людини: спеціалізація ведення господарства, розвиток народних промислів тощо. З'ясовано, що провідними темами оповідей і мікротворів-лексем є побутові мотиви, а також мотиви творення антропонімічних одиниць топонімікону.

Отже, кожному топонімічну одиницю можна визначити як мистецький твір, певним чином організований, естетично заряджений і стилістично свосерідний. У ньому простежується нерозривна єдність змісту та художньої форми, його неординарна експресивність досягається різними способами.

Список використаних джерел і літератури:

1. Євшан-зілля. *Легенди та перекази Поділля* / зібрав та упоряд. П. Медведик. Львів: Червона калина, 1992. 288 с.
2. Квітко І.С., Курдина З.І. Іван Огієнко – редактор і видавець. *Поліграфія і видавнича справа*. 1994. №29. С. 182-187.
3. Колотило Т.І. Історична основа етимологічних легенд Західного Поділля. *VII Подільська історико-краєзнавча конференція: тези доповідей*. Кам'янець-Подільський, 1987. С. 33-35.

4. Лабінська Г. Топоніміка: навч. посіб. Львів: Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2016. 274 с.
5. Писана Керниця. *Топонімічні легенди та перекази українців Карпат* / зібрав і впорядкував В. Сокіл. Львів: Ін-т народознавства НАН України, 1994. 208 с.
6. Сис-Бистрицька, Т. Перлини Товтрів-Медоборів: у 2 кн. Кам'янець-Подільський, 1994. Кн. 1. Кам'янець на Поділлі. 82 с.; Кн. 2. Збрuch хлопочеться. Кам'янець-Подільський: «ХВМ», 2000. 84 с.
7. Торчинська Н.М., Торчинський М.М. Словник власних географічних назв Хмельницької області. Хмельницький: Авіст, 2008. 549 с.
8. Чернопиский М. Топонімічна фольклорна проза: специфіка і проблеми дослідження. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. 1999. Вип. 27. С. 7-13.
9. Зап. 04.09.2022 р. Свирида Антоніна Богданівна від Свириди Іллі Сергійовича, 1955 р.н., освіта середня спеціальна, українець, у с. Абрикосівка Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.
10. Зап. 10.11.2022 р. Свирида Антоніна Богданівна від Кузь Ірини Анатоліївни, 1957 р.н., освіта вища, українка, у с. Кадіївці Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.
11. Зап. 22.08.2022 р. Свирида Антоніна Богданівна від Петренко Марії Йосипівни, 1958 р.н., освіта вища, українка, у с. Кадіївці Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.

References:

1. Yevshan-zillia (1992). *Lehendy ta perekazy Podillia [Legends and tales of Podillia]* / zibrav ta uporyad. P. Medvedyk. L'viv: Chervona kalyna. [in Ukr.].
2. Kvitko I.S, Kurdyna Z.I. (1994). Ivan Ohienko – redaktor i vydavets [Ivan Ohienko – editor and publisher]. *Polihrafii i vydavnycha sprava [Printing and publishing]*. 1994. №29. [in Ukr.].
3. Kolotylo, T.I. (1987). Istorychna osnova etimologichnykh lehend Zakhidnoho Podillia [The historical basis of the etymological legends of Western Podillia]. *VII Podil's'ka istoriko-kraeznavcha konferentsiya: tezy dopovidey [VII Podilsk historical and local history conference: abstracts of reports]*. Kamianets'-Podil's'kyi. [in Ukr.].
4. Labins'ka, H. (2016). Toponimika: navch. posib. [Toponymy]. L'viv: L'viv. nats. un-t im. I. Franka. [in Ukr.].
5. Pysana Kernytsya (1994). [Written Kernytsia]. *Toponimichni lehendy ta perekazy ukraiyntiv Karpat [Toponymic legends and tales of the Ukrainian Carpathians]* / zibrav i vporyadkuvav Vasyl' Sokil. L'viv: In-t narodoznavstva NAN Ukrayiny. [in Ukr.].
6. Sys-Bystryts'ka T.V. (1994). Perlyny Tovtriv-Medoboriv: u 2 kn. [Pearls of Tovtriv-Medoboriv] Kamianets'-Podil's'kyi. Kn. 1. Kaminets' na Podilli [Kaminets' na Podilli]; Kn. 2. Zbruch khlyupochet'sia [It will splash around]. Kamianets'-Podil's'kyi: «KhVM». [in Ukr.].
7. Torchyns'ka N. M., Torchyns'kii M. M. (2008). Slovnyk vlasnykh heohrafichnykh nazv Khmel'nyts'koyi oblasti [Dictionary of proper geographical names of Khmelnytskyi region]. Khmel'nyts'kyi: Avist. [in Ukr.].
8. Chornopyskyu M. (1999). Toponimichna fol'klorna proza: spetsyfika i problemy doslidzhennia [Toponymic folklore prose: specifics and research problems]. *Visnyk L'vivs'koho universytetu. Seriya filolohichna [Bulletin of Lviv University. Philological series]*. Vyp. 27. [in Ukr.].
9. Zap. (04.09.2022). Svyrnya Antonina Bohdanivna vid Svyrnya Illi Serhiiovycha, 1955 r.n., osvita srednya spetsialna, ukrainets, u s. Abrykosivka Kamianets-Podilskoho r-nu Khmelnytskoi obl. [in Ukr.].
10. Zap. (10.11.2022). Svyrnya Antonina Bohdanivna vid Kuz Iryny Anatoliivny, 1957 r.n., osvita vyshcha, ukrainka, u s. Kadyivtsi Kamianets-Podilskoho r-nu Khmelnytskoi obl. [in Ukr.].

11. Zap. (22.08.2022). Svyryda Antonina Bohdanivna vid Petrenko Marii Yosypivny, 1958 r.n., osvita vyshcha, ukrainka, u s. Kadyivtsi Kamianets-Podilskoho r-nu Khmelnytskoi obl. [in Ukr.].

Valerii Shchehelskyi

**THE HISTORICAL-MOTIVE PROBLEM OF SYSTEMATIZING
AND THEMATIC GROUPING OF THE TOPONYMIC PROSE
OF THE VILLAGE OF KADIIVTSI (KAMYANECHCHINA)
IN THE THEORETICAL EXPLANATION OF OGIENKO UNIVERSITY**

Having a significant arsenal of methodological knowledge, Ukrainian folkloristics at the current stage of development pays considerable attention to the study of regional, zonal and local features of the texts of legends and tales, which makes it possible to comprehend deeper the Ukrainian oral heritage and to find out the role of folk toponymic prose in the life of Podillians, whose national historical memory had been tried to deprive during centuries. Local names require urgent study, primarily because during the XX century this category of toponyms suffered and continues to suffer significant losses. In Ukrainian folkloristics, there are few works devoted to the study of the national toponymicon in its local manifestations. Toponyms/microtoponyms, hydronyms/microhydronyms of Kamianets-Podilskyi region were only partially the object of a comprehensive analysis.

Studying of toponymic prose (legends, retellings) of Podillia became possible due to the results of long-term, though not always systematic, accumulation of empirical material. Thus, the collection and publication of toponymic prose has come a long and difficult way – from fragmentary fixations to purposeful scientific records and publications. Today, Ukrainian folklore studies has a huge scientifically grounded, orderly, reliable fund of folk tales, studying of which requires closer consideration in terms of education, motivation, storytelling and etc. Therefore, one of the most urgent tasks of Ukrainian folklore studies today is purposeful and comprehensive, “total” collection of relevant works from all over Ukraine and their fixation and description in folklore and local lore explorations and works. The author of the article makes an emphasis on the problem of local and area-based study of oral speech of Kamianets-Podilskyi region. In the research the toponymic prose is studied, namely, legends and tales in the context of the narrative creativity of residents of Kadyivtsi village, Kamianets-Podilskyi district, Khmelnytskyi region, which shed light on the origin of toponyms / microtoponyms of the region.

Key words: Podillia ethnoregion, comonym Kadyivtsi, oikonym, godonym, toponymic prose, legends, tales, legends, paraphrases.

Отримано: 18.10.2023 p.